

ΤΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΛΕΙΣΘΕΝΗ

(αντίστοιχο κεφάλαιο στο έργο του [Thomas N. Mitchell](#)
ΑΘΗΝΑ – μια ιστορία της πρώτης δημοκρατίας του κόσμου)

Τα επιτεύγματα του Κλεισθένη, όπως και η θέση του και ο σημαντικός ρόλος που διαδραμάτισε στην εξέλιξη της ελληνικής δημοκρατίας, έχουν μελετηθεί από πολλές οπτικές γωνίες, τόσο στα αρχαία όσο και στα νεότερα χρόνια. Αυτό οφείλεται εν μέρει και στο γεγονός ότι κατά κάποιον τρόπο αποτελεί μια 3ολή φιγούρα. Εξαφανίζεται από την πολιτική ιστορία της Αθήνας έπειτα από τα γεγονότα του 508/507 π.Χ. και, σε αντίθεση με τον Σόλωνα, δεν άφησε πίσω του γραπτό έργο που να ρίχνει περισσότερο φως στις ιδέες και τους στόχους του, ούτε προσέλευσε το ενδιαφέρον αρχαίων βιογράφων όπως ο Πλούταρχος.

Ο τρόπος με τον οποίο τον είδαν οι σύγχρονοί του μας είναι γνωστός κυρίως από τον Ηρόδοτο και τον Αριστοτέλη που σε γενικές γραμμές συμφωνούν. Ο Ηρόδοτος λέει ξεκάθαρα πως ήταν ο Κλεισθένης που εγκαθίδρυσε το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα. Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει στον Σόλωνα πως εισήγαγε ουσιώδη δημοκρατικά στοιχεία, αλλά δίνει συγχρόνως έμφαση στο ότι αυτά παρείχαν στους πολίτες το αναγκαίο μίνιμουμ πολιτικής δύναμης προκειμένου να μην καταλήγουν πια δούλοι αλλά και να μην εξευείρονται. Θεωρούσε πάντως τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη πολύ πιο δημοκρατική από του Σόλωνα. Άλλοι αρχαίοι συγγραφείς πάντως, όπως ο Ισοκράτης και ο Πλούταρχος, παρουσιάζουν μια άλλη άποψη που υπογράμμιζε πως το σύστημα είχε αριστοκρατικό χαρακτήρα.¹

Η συζήτηση που ξεκίνησε τα νεότερα χρόνια γύρω από τη σημασία των συμβάντων του 508/507 π.Χ. και των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη δεν πυροδότησε το ενδιαφέρον παρά μόνο έπειτα από την έκδοση της πολύτομης ελληνικής ιστορίας του Τζορτζ Γκροτ κατά τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα. Ο Γκροτ χαρακτήριζε το σύστημα του Κλεισθένη ως την «πρώτη αθηναϊκή δημοκρατία... μια ριζική επανάσταση... η μεγάλη και καινούργια ιδέα του κυρίαρχου δήμου, απαρτιζόμενου από ελεύθερους και ίσους μεταξύ τους πολίτες». Πίστευε πως ήταν μια αναγέννηση για τον λαό της Αθήνας, πως τους ενέπνεε αισθήματα αφοσίωσης προς την πόλη και το πολίτευμά τους, πως δημιουργούσε έναν δεσμό ενότητας και αδελφότητας μεταξύ τους και πως απελευθέρωνε μια πρωτόγνωρη ενέργεια στον δημόσιο και τον ιδιωτικό βίο τους. Το παρουσίασε ως την ιδανική μορφή διακυβέρνησης. Οι αναλύσεις του Γκροτ, γραμμένες σε μια εποχή όπου κυριαρχούσαν ισχυρά αντιδημοκρατικά αισθήματα, σίγουρα δεν βρήκαν απόλυτη αποδοχή, αλλά υπήρξαν πρωτοπόρες και άσκησαν μια επιρροή που παρέμεινε ισχυρή. Το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα σηματοδεύτηκε από ένα νέο ρεύμα ενδιαφέροντος για την καταγωγή και τις απαρχές της δημοκρατίας, όπως επίσης και για την αθηναϊκή εμπειρία, καθώς ένας καινούργιος άνεμος εκδημοκρατισμού σάρωνε τον κόσμο, ενδυναμωμένος και από την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989. Τα 2.500 χρόνια μετά τα γεγονότα του 508/507 π.Χ. προσέλευσαν ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον του κόσμου στον Κλεισθένη και τις μεταρρυθμίσεις του. Κι ενώ θεωρείται μια πολύ σημαντική μορφή σε μια ιδιαίτερος σημαντική καμπή της πολιτικής ιστορίας της αρχαίας Αθήνας, εξακολουθούν να υπάρχουν διαφωνίες σχετικά με τον ίδιο τον Κλεισθένη και τον σκοπό του, όπως επίσης και σχετικά με το ερώτημα περί του αν το σύστημα το οποίο εγκαθίδρυσε αντιστοιχούσε σε μια αληθινή δημοκρατία ή αν ήταν απλώς ένα ακόμη βήμα στη μακρά πορεία για την επίτευξή της.²

¹ Ηρόδ. 6.131. Αριστ. Πολ. 1273b33 κ.εξ. Αριστ. Αθ. Πολ. 22.1, 29.3. Πλούτ. Κίμ. 15.2. Ισοκρ. Αρεοπ. 16-17 και Αντίδ. 306.

² Grote, *History of Greece*, 3.372-7. Για τη συμπλήρωση 2500 χρόνων από τα σημαντικά γεγονότα του 508/507 π.Χ. εκδόθηκε ένας σημαντικός συλλογικός τόμος με εργασίες, υπό τον τίτλο *Democracy 2500?* από τις εκδόσεις Morris and Raaflaub, με θεματολογία σχετική με τον χαρακτήρα

Φυσικά, ο Κλεισθένης δεν δημιούργησε την τελική μορφή της ελληνικής δημοκρατίας, ούτε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ο επινοητής της δημοκρατίας. Η ελληνική δημοκρατία δεν είχε έναν και μοναδικό γεννήτορα. Εξελισσόταν για περισσότερο από δύο αιώνες γεμάτους επαναστατικές αλλαγές.

Πολλά κινήματα και πολλοί ηγέτες συνέβαλαν σε αυτή την πορεία, θέτοντας αρχές και εγκαθιδρύοντας δομές που προετοίμασαν το έδαφος για την ανάδυση του αμιγώς δημοκρατικού συστήματος.

Αλλά ο Κλεισθένης κατέχει μια εξέχουσα θέση στον κατάλογο των πολιτικών που οδήγησαν τις ελληνικές πόλεις-κράτη προς τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Πριν από αυτόν, πολλές ελληνικές πόλεις-κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Αθήνας, είχαν κάνει κινήσεις προς την ισότητα απέναντι στη δικαιοσύνη (ισονομία) και προς τη διεύρυνση της συμμετοχής των πολιτών στη διακυβέρνηση, αναγνωρίζοντας πως μια δίκαιη και σταθερή κοινωνία προϋπέθετε τη θέσπιση και τήρηση νόμων που επιφυλάσσουν ίση μεταχείριση σε όλους, όπως επίσης και ένα πολίτευμα που δίνει σημαντικό ρόλο στους ίδιους τους πολίτες. Αλλά η βαθιά ριζωμένη αριστοκρατική αντίληψη πως η πολιτική ισχύς έπρεπε να προκύπτει από την ευγενή καταγωγή και τον πλούτο, ή πως ο κυρίως έλεγχος έπρεπε να ασκείται από την ελίτ, εξακολουθούσε να υπάρχει. Ήταν ο Κλεισθένης που έκανε το αποφασιστικό ιδεολογικό άλμα προς ένα διαφορετικό πολιτικό ιδεώδες, σύμφωνα με το οποίο το δικαίωμα άμεσου ελέγχου των υποθέσεων της πόλεως ανήκε σε ολόκληρο το σώμα των πολιτών και όχι στους λίγους και προνομιούχους. Αυτό ήταν το όραμα το οποίο ενέπνευσε την επανάσταση του δήμου εναντίον του Κλεομένη και του Ισαγόρα και συγχρόνως το όραμα το οποίο υπαγόρευσε τη μορφή του νέου πολιτεύματος.

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη δεν στάθηκαν μια βιαστική, ομορτοουνιστική απόπειρα στο λαϊκό αίσθημα, όπως ισχυρίστηκαν κάποιοι. Υπήρξαν περιεκτικές, έξυπνες και καινοτόμες, πραγματικές μεταρρυθμίσεις που προέκυψαν από προσεκτικό σχεδιάσμα του ίδιου και όσων βρίσκονταν γύρω του. Είχαν έναν μεγάλο στόχο: να δημιουργήσουν ένα πολιτικά ενεργό και έμπειρο σώμα πολιτών, συνηθισμένο να μετέχει σε όλα τα επίπεδα των υποθέσεων της πόλεως, με πολίτες ικανούς να αλληλοεπιδρούν και να συνεργάζονται στη βάση της ισότητας από όποιο κοινωνικό περιβάλλον κι αν προέρχονταν. Οι πολίτες θα αξιοποιούσαν την εμπειρία τους σε όλους τους τομείς του πολιτικού βίου με αποκορύφωμα την Εκκλησία του Δήμου, το υπέρτατο βουλευτικό και νομοθετικό σώμα στο οποίο ανήκαν όλοι οι πολίτες και όπου ο καθένας από αυτούς είχε δικαίωμα να πει τη γνώμη του (ισηγορία). Εκεί, η γνώμη του καθενός μετρούσε και κανενός πολίτη η γνώμη δεν μετρούσε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο.

Δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε πως αυτή η προσεκτικά και ευφυώς σχεδιασμένη σειρά μεταρρυθμίσεων—τα πάντα ήταν προσανατολισμένα προς την επίτευξη μιας σταθερής, αποτελεσματικής κυριαρχίας του δήμου στη βάση της ισότητας που περιλάμβανε και την ισότητα ευκαιριών—αποτέλεσε εκείνη ακριβώς τη μορφή πολιτεύματος που οι Έλληνες ονόμασαν δημοκρατία. Η μοναδική σωζόμενη αναφορά στον όρο από εκείνη την περίοδο βρίσκεται στον Επιτάφιο του Περικλή, ένα κείμενο το οποίο αποδίδει στον τελευταίο ο Θουκυδίδης· εκεί, ο Περικλής αναφέρει πως το αθηναϊκό πολίτευμα αποκαλείται δημοκρατία επειδή «τον έλεγχο δεν τον ασκούν οι λίγοι, αλλά το πλήθος των πολιτών». Με άλλα λόγια, η δύναμη (κράτος) παραχωρείται στον δήμο, εξ ου και δημοκρατία. Ακριβώς σε αυτό

κα τη σημασία του δημοκρατικού ιδεώδους. Όσον αφορά την άποψη πως οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη δεν εγκαθίδρυσαν πλήρη δημοκρατία, όπως την αντιλαμβάνονταν οι Αθηναίοι κατά τον πέμπτο αιώνα, προβλ. Ostwald, *Popular Sovereignty*, 27-28. Raaflaub, *Democracy 2500?*, κεφ. 3 και 5. Την αντίθετη άποψη υποστηρίζει ο Ober, *Democracy 2500?*, κεφ. 4. Επίσης Ober, *The Athenian Revolution*, κεφ. 4.

αποσκοπούσε το πολίτευμα που ήθελε να εγκαθιδρύσει ο Κλεισθένης όταν σχεδίαζε τις μεταρρυθμίσεις του, και οι δεκαετίες που θα ακολουθούσαν έμελλε να δείξουν πόσο απόλυτη θα αποδεικνυόταν τελικά η εξουσία του δήμου υπό την καινούργια τάξη πραγμάτων. Κατά τον πέμπτο αιώνα, επήλθε περαιτέρω εκδημοκρατισμός που διεύρυνε τον έλεγχο και τη δύναμη του δήμου, αλλά επρόκειτο μάλλον για αναπροσαρμογές και βελτιώσεις παρά για θεμελιώδεις αλλαγές στην κατανομή της εξουσίας. Η κατοπινή μορφή της δημοκρατίας διαφοροποιήθηκε λοιπόν όχι ως προς τη μορφή αλλά ως προς τον βαθμό εκδημοκρατισμού³.

³ Ορισμός της δημοκρατίας στον Οουκ. 2.37. Πρβλ. επίσης Harris, "Pericles' Praise of Athenian Democracy: Thucydides, 2.37.1". Ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί τον όρο στο 6.43. Δεν απαντάται πιο πριν, αλλά αυτό δεν αποδεικνύει στην πραγματικότητα τίποτα, καθώς ελάχιστα είναι τα σωζόμενα κείμενα από τα τέλη του έκτου και τις απαρχές του πρώτου αιώνα. Θα μας εξέπληττε αν η λέξη δεν εμφανιζόταν σύντομα μετά ή και ταυτόχρονα με τις επαναστατικές αλλαγές τις οποίες εισήγαγε ο Κλεισθένης. Η πιο σημαντική εξουσία που απέκτησε ο δήμος ήταν ο έλεγχος στα δικαστήρια, τον οποίο ο Αριστοτέλης θεωρούσε πολύ ουσιαστικό (Πολ. 1274α3 κ. εξ.· Αθ. Πολ. 9.1), όμως, όπως επίσης επισημαίνει ο Αριστοτέλης, ο Σόλων είχε ήδη δώσει σημαντική δικαστική εξουσία στους πολίτες μαζί με το δικαίωμα να καλούν τους αξιωματούχους να λογοδοτούν.